

ŞEHİR VE BÖLGE KONULU KLASİK İSLAM ESERLERİ

İbrahim BARCA*

Özet

Medeniyetin ortaya çıkma koşullarını sağlayan şehirler ve bu bazı şehirlerden müteşekkil olan bölgeler çok erken dönemden itibaren başta tarihçi ve coğrafyacı Müslüman bilginler ile Müslüman idarecilerin gündeminde yer almıştır. Buna paralel şehir ve bölgeleri farklı açılardan kendisine konu edinen bir çok ilmi eser telif edilmiştir. Bu makalede sözüedilen eserlerin telif sebebi, içerik, yöntem ve yoğunlaştıkları alanlar gibi bazı özellikleri konu edilmiştir. Çalışmanın amacı şehir ve bölgeleri konu edinen klasik ilmi çalışmaların tanınması ve İslam ilim geleneğindeki yerlerinin netleştirilmesidir.

Anahtar Kelimeler

Şehir, Bölge, Tarih, Coğrafya

Classical Islamic Works On The City And Region

The cities that provided the conditions for the emergence of civilization and the regions formed of these cities have been on the agenda of histo-

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

rian and geographical Muslim scholars and Muslim administrators from very early on. Parallel to this, many scholarly works have been copyrighted to the city and the districts from different angles. Some of the features of this work, such as copyright reasons, content, methods and areas of intensification, have been discussed in this article. Recognition of classical scholarship studies on the subject of studying cities and regions, and clarification of places in the Islamic science tradition.

Keywords

City, Region, History, Geography

GİRİŞ

İslâm tarih yazıcılığı kapsamında çok erken dönemlerden itibaren şehir ve bölgelere ait faziletleri içeren eserler kaleme alınmıştır. İslâmiyet'in farklı coğrafyalara yayılması beraberinde yeni şehirlerin fethedilmesi veya kurulması, sahip olunan şehirlerin gelişip büyümesi ve sayılarının artması gibi sonuçlarını doğurmuştur. Buna paralel Müslüman devlet yöneticileri dinî, ekonomik ve idari sebeplerle şehir ve bölgelerin özelliklerini konu edinen çalışmalara önem vermiş, ulema ve devlet görevlilerini bu yönde teşvik etmiş veya görevlendirmişlerdir. Dinî, ekonomik ve idari nedenlerin dışında şehirli olma farkındalığının yaygınlaşması, vatan sevgisi ve onu sahiplenme, yabancı şehirlere ve diğer yerleşim yerlerine duyulan merak vb. duygular birçok Müslüman tarihçi ve coğrafyacılığı şehir ve bölge konulu eserler telif etmeye sevk etmiştir.

Dinî sebeplerin başında Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetler gelmektedir. Mü'min Sûresi'nde insanlara şöyle seslenilmektedir: "Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuştur, görsünler! Öncekiler bunlardan daha çoktu, kuvvetçe ve yeryüzündeki eserleri bakımından da daha sağlam idiler, fakat kazandıkları şeyler onlara asla fayda vermemiştir."¹ Yine Kur'an-ı Kerim'de geçmişte yaşamış birçok peygamber ve onların kavminden, yaşadıkları şehir ve bölgelerden ve oradaki tarihî yapılardan bahsedilmiştir.

¹ el-Mü'min, 40/82.

Müslümanların kendi şehir ve bölgelerine karşı duydukları sevgi ve aidiyet duygusu, şehir ve bölgelere ait konu ve özellikleri içeren eserlerin telif edilmesinde önemli bir sebebi teşkil etmiştir. Ebû Abdillâh Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (776/1374), birçok kimsenin kendi şehir ve bölgesine dair eser verdiğini örneklerle açıkladıktan sonra, *el-İbâte fî târihi Ğirnata* adlı eserini neden yazdığı ile ilgili olarak, dine ve konuma zarar vermeyecek bir asabiyetin kendisini sardığını ve bu yüzden bu eseri kaleme aldığını dile getirmiştir.² Abdullâh b. Zübeyr, şehir ve bölgelere duyulan aidiyet duygusu ile ilgili olarak (73/692), “insanlar, kendilerine ait bağların içerisinde en çok vatan bağını severler” demiştir.³ İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhim b. Şeddâd da “vatan sevgisinin imandan olduğu” gibi vatanla ilgili birçok söz naklettikten sonra, doğduğu ve büyüdüğü Halep şehrinin tarihini anlatarak *A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* adlı eserine giriş yapmıştır.⁴ Ayrıca Emevî ve Abbâsiler döneminde yer yer ortaya çıkan Şuubiye hareketleri bazı Müslümanların şehir ve bölgelerine karşı aidiyet duygularını artırmış ve onların kendi vatanlarına yönelik eserler telif etmesi sonucunu doğurmuştur.⁵

1. TARİH ESERLERİ

Şehir ve bölge konulu tarih eseri telif eden Müslüman bilginler eserlerinde, evvela kendilerinden önce bu alanda eser verenlerin ve onların eserlerinin isimlerini zikretmişlerdir. Bunu hem ilmî etik hem sorumluluk ge-

² Lisânüddîn Ebû Abdillâh Muhammed İbnü'l-Hatîb, *el-İbâta fî abbâri Ğirnata*, thk. Muhammed Abdullâh İnân, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 1973, c. 1, s. 83.

³ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî, *Mubtasaru Kitâbi'l-Büldân*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1302, s. 238.

⁴ İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhim b. Şeddâd, *A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, (thk. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dımaşk, İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1988, s. 10-12.

⁵ Örneğin Şuubiye hareketine mensup olan Ebû Abdillâh Hamza b. Hüseyin el-İsfahânî (360/971) yaşadığı yerin üstün olduğunu göstermek için *Târihu İsfahân/İsbahân* adlı eseri yazmıştır. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Muhammed İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, thk. Rızâ Teceddüd b. Alî, Tahran, 1971, Cilt 1, s. 154; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. eş-Şeyh Zeynüddîn Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî el-Kâhîrî eş-Şafîî, *el-İ'lân bi't-tevâib limen zemme et-târih*, thk. Franz Rosenthal, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, trz., s. 248; Şeyh Ağa Büzürg et-Tahrânî, *ez-Zerî'u ilâ tesânifi's-Şi'â*, Beyrut, Dârü'l-Edvâ, 1983, c. 3, s. 233.

reği yaptıkları söylenebilir. Ayrıca bununla bir nevi belli başlı kaynaklarını da zikretmiş olurlardı. el-Makrîzî, kendisinden önce Mısır'ın tarihiyle ilgili telif edilmiş eserleri ve müelliflerini şöyle sıralamıştır:

“Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Kindî'nin (355/966) *Fezâilü Mısır*, Muhammed b. Selâme el-Kûdâ'î'nin (454/1062) *el-Muhtâr fi zikri'l-hitat ve'l-asâr*, el-Kûdâ'î'nin talebesi Muhammed b. Berekât en-Nahvî'nin *Hıtatü Mısır*, Muhammed b. Es'ad el-Cevvânî'nin (588/1192) *en-Nüketü bi-acmi mâ eşkele mine'l-hitat*, el-Kâdî Tâcüddîn Muhammed b. Abdilvehhâb'ın (730/1329) *Îâzü'l-müteemmil ve ikâzü'l-müteğaffil fi'l-hitat* ve el-Kâdî Muhyiddîn Abdullâh b. Abdüzzâhir'in (692/1293) *er-Ravzatü'l-behiyye ez-zâhire fi hitatü'l-ma'ziye el-Kâhire* adlı eserleri.”⁶

Şehir ve bölge konulu tarih eserlerinde o şehir ve bölgeye ait bilgi veren her türlü yazılı ve sözlü belge kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bizzat müellifin duyum, gözlem, tesbit, tanıklık ve tecrübeleri; resim, minyatür ve mimari planlar; mezarlık ve kabirler, kitabeler, sikkeler; edebî eserler, biyografi, seyahatname, tabakât ve terâcim eserleri; destan, hikâye, ninni ve masallar, şiir ve şarkılar...Özetle bir şehir veya bölge hakkında malumat içeren her unsur kaynak olarak değerlendirilmiştir. Verilerini elde etme yolları ve kaynakları sadedinde el-Makrîzî, önceki eserlerden nakletmek, büyük ve saygın insanlardan rivayet etmek, gözlem ve tanıklıklar diye üç yol belirlemiştir.⁷

Şehir ve bölgeleri konu edinen tarih eserlerinde dört farklı eğilim görülmektedir. Sözkonusu eserler ya şehir veya bölgedeki mekânlara ya oralarda yaşamış önemli insanların biyografilerine ya oranın siyasi tarihine yahut da faziletlerine yoğunlaşmıştır.

Doğal, Dinî ve Tarihi Mekânlara Yoğunlaşmış Eserler

Şehir ve bölgelerdeki doğal, dinî ve tarihi mekânlara yoğunlaşmış eserlerin başında “hıtat” ve “asâr” eserleri gelmektedir. Şehir ve bölgelerin bir-

⁶ Mısır tarihine dair eserler için bkz. Kâtip Çelebi, *Kesfû'z-zunûn*, Beyrut, Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trz., c. 1, s. 303-305.

⁷ el-Makrîzî, c. 1, s. 10, 11-13.

çok özelliğinin ele alındığı bu eserlerde üzerine yoğunlaşıl原因 unsurlar; şehrin yapılışı, mahalleleri, mimari ve doğal yapıları ile şehirdeki dinî ve tarihî eserlerdir. Yoğunlaştıkları alan sözü edilen hususlar olsa da bu eserlerde konu edinilen şehir veya bölgelere ait başka birçok özellikle ilgili malumata da rastlanmaktadır.

Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen İbn Zebâle'nin (199/814'ten sonra) *Abbârül-Medîne*,⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî el-Vâkîdî'nin (207/822) *Abbâru Mekke*,⁹ Osmân b. es-Sâc'ın (222/837) *Târihu Mekke*,¹⁰ Ebû Alî el-Hasen b. Halef b. Şâzân el-Vâsîtî'nin (246/861) *Abbârül-Medîne*,¹¹ Ebü'l-Velîd el-Ezrakî'nin *Abbârül-Mekketel-müşerrefe*,¹² Arrâm b. el-Asbağ es-Sülemî'nin (231/845) *Kitâbu Esmâi cibâli Tihâme ve cibâli Mekkete'l-mükerreme ve cibâli'l-Medineti'l-münevvere ve mâ fiha mine'l-kurâ ve mâ yenbütü aleyhâ mine'l-eşcâr ve mâ fiha mine'l-miyâh*, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî'nin (262/876) *Târihu Basra*,¹³ *Abbâru Mekke* ve *Abbâru Medîne*,¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk el-Fâkihî'nin (279/892-3) *Abbâru Mekke/Târihu Mekke*,¹⁵ *Ebü İshâk İbrâhim b. İshâk el-Harbi'nin (285/898) Kitâbü'l-Menâsik ve emâkini turuki'l-hac ve me'âlimül-Cezîre*,¹⁶ Müvaffakuddîn Ebû Mu-

⁸ Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Mahzûmî el-Medenî, *Abbârül-Medîne*, Salâh Abdülazîz ez-Zeyn es-Selâme, Medine, Merkezül-Bühûs ve'd-Dirâsâtî'l-Medineti'l-Münevvere, 2003, s. 69; Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 202.

⁹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1988, c. 9, s. 454-469.

¹⁰ Osman b. es-Sâc'ın Mekke tarihine dair yazmış olduğu, fakat elimize ulaşmamış olan eseri, meşhur Mekke tarihçileri Ebü'l-Velîd el-Ezrakî ile Ebû Abdillâh el-Fâkihî'nin kaynakları arasında gösterilmiştir. Bkz. Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 201; Takyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Fâsî el-Mekki, *ez-Zubürül-muktetafe min târihi'l-Mekkete'l-müşerrefe*, thk. Alî Ömer, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2001, s. 5 (Mukaddimeden naklen).

¹¹ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 204.

¹² Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ğassânî el-Ezrakî el-Mekki, *Abbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsar*, thk. Rüşdî es-Sâlih Mühlis, Beyrut, Dârü'l-Endelüs, 1389; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 280; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 306; Abdülkerim Özeydin, "Ezrakî, Ebü'l-Velîd", *DİA*, c. 12, s. 68-69.

¹³ es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 252.

¹⁴ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 206.

¹⁵ el-Fâkihî, *Târihu Mekke/Abbâru Mekke fi kadimi'd-debri ve badisihi* adlı eserin sahibidir. Geniş bilgi için bkz. Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 207; Carl Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, (trc. Abdülhalîm en-Neccâr), 5. baskı, 6 cilt, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, trz., c. 3, s. 23; İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 122; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 280.

¹⁶ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 207.

hammed b. Abdîrrahmân'ın (615/1218), *Mürşidü'z-züvvar ilâ kubûri'l-ebâr*,¹⁷ *Ebü'l-Mekârim Ğiyâsüddîn Muhammed b. Sadrüddîn eş-Şafî İbnü'l-Âkûli'nin (797/1394) Urfüt-tib fi abbâri Mekke ve'l-Medîne*,¹⁸ *Ebü't-Tayyîb Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fâsî el-Mekki'nin (832/1429)¹⁹ Şifâül-ğarâm bi-abbâri'l-Beledi'l-harâm, el-İkdûs-semîn fi târihi'l-Beledi'l-emîn ve Târihu Mekkete'l-müşerrefe*,²⁰ *Mubammed b. Ahmed b. Muhammed ez-Ziyâ'nın (854/1450) Târihu Mekkete'l-müşerrefe ve'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Medineti's-şerife ve'l-Kabri's-şerif*,²¹ *Ahmed b. İbrâhim b. Muhammed Sibtü İbni'l-Acmî'nin (884/1479) Künûzü'z-zeheb fi târihi Haleb*,²² *Ebü'l-Fazl Muhammed b. eş-Şihne'nin (890/1485) ed-Dürrül-müntehab fi târihi memleketi'l-Haleb*,²³ *Nürüddîn Ali b. Abdillâh b. Ahmed el-Hasenî eş-Şafî es-Sembüdi'nin (911/1506) Vefâül-vefâ bi-abbâri dâri'l-Mustafâ*,²⁴ *Kutbüddîn Muhammed b. Alâüddîn Ahmed el-Hanefî en-Nehrevâlî'nin (990/1582) Târihu'l-Medîne*²⁵ *ve Ahmed İbn Abdülhamîd el-Abbâsî'nin Umdetül-abbâr fi medineti'l-Muhtâr* adlı eserleri bu türe ait önemli eserlerden bazılarıdır.²⁶

Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî (597/1201), Müsîrül-

¹⁷ Müvaffaküddîn Ebü Muhammed b. Abdîrrahmân eş-Şârî'i, *Mürşidü'z-züvvar ilâ kubûri'l-ebâr*, Kahire, ed-Dârü'l-Misriyye el-Lübnâniyye, 1415.

¹⁸ Ebü'l-Mekârim Ğiyâsüddîn Muhammed b. Sadrüddîn eş-Şafî İbnü'l-Âkûli, *Urfüt-tib fi abbâri Mekke ve'l-Medîne*, thk. Muhammed Zeynüühüm Muhammed Azeb, Kahire, Mektebetü'l-Medbulâ, 1989.

¹⁹ Takıyyüddîn el-Fâsî'nin hayatı ve eserleri için bkz. es-Sehâvî, *et-Tuhfetül-latife fi târihi'l-Medineti's-şerife*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, c. 2, s. 429; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 306; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 282.

²⁰ Ebü't-Tayyîb Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fâsî el-Mekki, *Şifâül-ğarâm bi-abbâri'l-beledi'l-harâm*, c. 2, 1. baskı, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.

²¹ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. ez-Ziyâ, *Târihu Mekkete'l-müşerrefe ve'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Medineti's-şerife ve'l-Kabri's-şerif*, thk. Âlâ İbrâhim- Eymen Nasır, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

²² Ahmed b. İbrâhim b. Muhammed Sibtü İbni'l-Acmî, *Künûzü'z-zeheb fi târihi Haleb*, Halep, Dârü'l-Kalem, 1417.

²³ Ebü'l-Fazl Muhammed b. eş-Şihne, *ed-Dürrül-müntehab fi târihi memleketi'l-Haleb*, Dımaşk, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984, s. 8.

²⁴ es-Sembüdi, Nürüddîn Ali b. Abdillâh b. Ahmed el-Hasenî eş-Şafî, *Vefâül-vefâ bi-abbâri dâri'l-Mustafâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 4 cilt, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1955.

²⁵ Kutbüddîn Muhammed b. Alâüddîn Ahmed el-Hanefî en-Nehrevâlî, *Târihu'l-Medîne*, thk. Muhammed Zeynüühüm Muhammed Azeb, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1995.

²⁶ Ahmed İbn Abdülhamîd el-Abbâsî, *Umdetül-abbâr fi medineti'l-Muhtâr*, (thk. Muhammed et-Tayyîb el-Ensârî), İskenderiye, Mektebetü ve Matbaatü's-Şeymâ, trz.

azmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin adlı eserinde²⁷ hac ibadetiyle ilgili birçok meseleyi açıkladıktan sonra isimleri, faziletleri ve fethi gibi başlıklarla Mekke'yi; isimleri, ilk inşa edeni vb. başlıklarla Kâbe'yi ve son olarak isimleri, faziletleri, İslamlaşması, sınırları, mescitleri ve ziyaret yerleri gibi başlıklarla Medine'yi ele almıştır. O, başka bir eseri olan *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserinde Bağdat'ın ismini, kuruluşunu, faziletlerini, önemli saraylarını, hamamlarını, mahallelerini, cami ve mescitlerini, mezarlıkları gibi hususları ele almıştır.²⁸

el-Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târihi dâri hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr* adlı eserinde Medine şehrinin Kudüs ve Mekke dahil bütün şehirlerden üstün olduğunu savunmuştur. Eserinde Medine'ye dair birçok fazileti aktaran el-Mercânî, bu eseri kaleme almasının gerekçesinin de bu faziletler olduğunu belirtmiştir.²⁹

İbnü'l-Havrânî, *el-İşârât ilâ emâkini'z-ziyârât*³⁰ adlı eserinin birinci bölümünde Şam'ın faziletine dair ayet ve hadisleri zikretmiş, diğer bölümlerde Şam'da ve onun çevresinde bulunan sahâbe, tabiîn ve salih kişilerin kabirleri ile meşhur ibadet mekânlarını ele almıştır.

Faziletlere ve Hususiyetlere Yoğunlaşmış Eserler

Aşağıda örnekleri verilmiş olan fezâil eserlerinde bazı şehir ve bölgelere ait hususiyetlere, güzelliklere ve harikulade özelliklere yoğunlaşmıştır. Bunun yanında o şehir ve bölgelere ait bazı doğal ve mimari özellikler ve oralarda yaşamış önemli kişilerin hayat hikâyeleri ve menkıbeleri de bu eserlerde yer almıştır.

Şehir ve bölgelerin fazilet, harikuladeliği ve güzelliklerine yoğunlaşmış eserlere şöyle örnekler verilebilir: Hasen el-Basrî'nin *Fezâilu Mekke*, Ebü'l-Abbâs Ahmed er-Râdî'nin (286/899) *Fezâilü Bağdâd ve abbâruhâ*, İbn Zülâk

²⁷ Bu eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 281.

²⁸ Abdurrahmân Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Müstrül-azmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin*, (thk. Marzûk Alî İbrâhîm), Beyrut, Dârü'r-Râye, 1995; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, Bağdâd, Matbaatü Dâri's-Selâm, 1342, s. 36.

²⁹ eş-Şeyh Ebü Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Abdülmelik el-Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târihi dâri hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, (thk. Muhammed Abdülvehhâb Fazl), Kahire, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002, c. 2, s. 87, 93.

³⁰ Osman b. Ahmed es-Süveydî ed-Dimaşkî İbnü'l-Havrânî, *el-İşârât ilâ emâkini'z-ziyârât*, (thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî), 1. baskı, Dimaşk, Mektebetü'l-Ğazâlî, 1981, s. 4.

Ebû Muhammed el-Hasen b. İbrâhim b. el-Hüseyin'in (v. 387/997) *Fezâilü'l-Mısr*, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed er-Rib'î'nin (v. 435/1043) *Fezâilü Şâm ve Dımaşk*,³¹ el-Müfaddal b. Muhammed b. İbrâhim el-Cenedî'nin (v. 308/920) *Fezâilü'l-Mekke ve Fezâilü'l-Medîne*,³² Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Kindî'nin *Fezâilü Mısr*,³³ Ebû Abdillâh Muhammed el-Alevî'nin (445/1053) *Fazlü Küfe*,³⁴ İbn Ebî İshâk el-Fakîh'in *Fezâilü İskenderiyye*,³⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed İbn Hazm ez-Zâhirî'nin (456/1064) *Fezâilü'l-Endelüs ve ehlibâ*,³⁶ İbnü'l-Cevzî'nin *Fezâilü'l-Kuds*,³⁷ Ebû'l-Me'alî el-Müşerref el-Makdisî'nin *Fezâilü Beyti'l-Makdis ve'l-Halil ve's-Şâm*, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Hatib el-Vâsıtî'nin *Fezâilü'l-Beyti'l-Makdis*,³⁸ İbnü'z-Zahîra'nın (891/1486) *el-Fezâilü'l-bâhira fî mehâsini Mısr ve'l-Kâhire*,³⁹ *Ebû'l-Bekâ Abdullâh el-Bedri'nin Nüzhetü'l-enâm fî mehâsini's-Şâm*⁴⁰ ve *Muhammed b. İsâ el-Kennân ed-Dımaşkı'nin (1153/1740) el-Mevâkibül-İslâmiyye fî'l-memâlik ve'l-mehâsini's-Şâmiyye*.⁴¹

İbn Hazm'ın *Fezâilü'l-Endelüs ve ehlibâ* eserini yazma gerekçesi, bir âlimin Endülüs ve Endülüslü fakih, sultan, âlim ve kadıların faziletlerini içeren telif eserlerin olmadığı yönündeki görüşü ve bu husustaki sorusudur. O, bu yargıyı çürütmek ve soruya cevap vermek adına bu eserini kaleme almıştır.⁴²

31 Ebû Muhammed el-Hasen b. İbrâhim b. el-Hüseyin İbn Zülâk, *Fezâilü'l-Mısr*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, Mektebetü'l-Usre, 1999; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 263.

32 İbnü'l-İmâd Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zehab fî abbâri men zehab*, (thk. Mahmûd Arnâvût), Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986, c. 4, s. 40; Sezgin, *Târib*, c. 2, s. 207; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 274.

33 Sezgin, *Târib*, c. 2, s. 240.

34 Sezgin, *Târib*, c. 2, s. 220.

35 Sezgin, *Târib*, c. 2, s. 241-242.

36 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî, *Fezâilü'l-Endelüs ve ehlibâ*, (thk. Salâhüddin Müncid), Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-Cedid, 1968.

37 Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Fezâilü'l-Kuds*, (thk. Cebrâil Süleymân Cebûr), Beyrut, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1980.

38 es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 256.

39 Ebû İshâk Burhânüddin İbrâhim b. Ali İbnü'z-Zahîra, *el-Fezâilü'l-bâhira fî mehâsini Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Mustafâ es-Sakkâ, Kâmil el-Mühendis, Kahire, Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1969.

40 Ebû'l-Bekâ Abdullâh el-Bedri, *Nüzhetü'l-enâm fî mehâsini's-Şâm*, Beyrut, Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 1980, s. 1.

41 Muhammed b. İsâ el-Kennân ed-Dımaşkı, *el-Mevâkibül-islâmiyye fî'l-memâlik ve'l-mehâsini's-Şâmiyye*, thk. Hikmet İsmâil, Dımaşk, İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1992, s. 176.

42 İbn Hazm, s. 4.

İbnü’z-Zahîra, *el-Fezâilü’l-bâhira fî mebâsini Mısır ve’l-Kâhire* adlı eserinin girişinde, ilim mahfillerinde Şam’ın mı Mısır’ın mı üstün olduğuna dair bir tartışmanın hep devam ettiğini belirtir. Mısır’da hiçbir peygamberin defnedilmemiş, Şam’ın ise peygamberler diyarı olmasını gerekçe göstererek uhrevi fazilet bakımından Şam ile Mısır’ın karşılaştıramayacağını öne süren İbnü’z-Zahîra, üstünlük karşılaştırmasının ilahi hasletler bağlamında olması gerektiğini kaydeder. Bunda ise o, Mısır’ı Şam’dan üstün tutmuştur. O, eserinde Mısır’ın ilk dönemlerini, önemli kral ve sultanlarını, harikuladelik ve güzelliklerini, Mısır’ı ve Mısır ahalisini başka bölgelerden ve başka ahalden ayıran özellikleri, özellikle de Kahire’nin güzelliklerini ele almıştır.⁴³

İbnü’l-Cevzî, *Fezâilü’l-Kuds* adlı eserinde, 25 bölümde Kudüs’ü diğer şehirlerden üstün kılan 25 fazileti kaydetmiştir. Müellif, başta ayet, hadis, tefsir ve siyer eserleri olmak üzere Tevrat’tan da istifade etmiştir. Onun eserinin içeriğini şu konular meydana getirir: Kudüs’ün toprağı; Beytü’l-Makdis’in yapılışı ve o esnada meydana gelen harikulada hadiseler; Beytü’l-Makdis’i ziyaret etmek, onda namaz kılmak, orada iyiliklerin ve sevapların artması, orada ikamet etmek; onun üzerine inşa edildiği tepe, onun kendilerine yolculuk yapılacak üç mescitten birisi olması, orada bulunan bazı önemli mekânlar, ona yönelik yapılan saldırılar, Hz. Musa’nın oraya yönelik gazvesi, Hz. Yuşa’nın orayı fethi, Hz. Peygamber’in oraya yönelerek namaz kılması ve oraya yürütülmesi (İsrâ hadisesi); Hz. Ömer’in orayı fethi; orayı ziyaret etmiş, orada yaşamış ve vefat etmiş önemli kişiler; meleklerin orayı ziyareti, haşrin oradan başlayacağı, inşaatı bitiren Hz. Süleyman’ın üzerine çıktığı kaya ve o kayanın her iki yanında namaz kılmak.⁴⁴

Siyasi Olay, İdareci ve Fetihlerine Yoğunlaşmış Eserler

Belli bir şehir veya bölgenin İslâm orduları tarafından fethine, oralar-daki siyasi olaylara ve idarecilerine yoğunlaşmış eserler, bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu türden eserlerin birçoğunun adında “fetih” veya onun çoğul hali olan “fütûh” kelimesi yer almaktadır. Bir yerleşim yerinin veya bir bölgenin idaresi/idarecilerine, onların döneminde meydana gelen siyasi

⁴³ İbnü’z-Zahîra, s. 1-2.

⁴⁴ İbnü’l-Cevzî, *Fezâil*, s. 67.

olaylara veya oraların fethi üzerine yoğunlaşan bu eserlerde, yeryüzü şekilleri, yerleşme alanları, iklim ve bitki örtüsü, ticari, tarımsal ve ekonomik faaliyetler ile mimari, dinî ve askerî yapılar da -az veya çok- zikredilmiştir.⁴⁵

Ebü Mihnef Lût b. Yahyâ el-Ezdi'nin (157/774) *Fütûbuş-Şâm* ve *Fütûbu Irâk*,⁴⁶ Muhammed b. İsfendiâyâr'ın *Târihu Taberistân*⁴⁷ Sa'îd b. Ufeyr'in (226/840) *Târihu fethi Dımaşk*⁴⁸ ve *Kitâbu Abbâri Endelüs*,⁴⁹ el-Vâkıdî'nin *Fütûbuş-Şâm*,⁵⁰ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh İbnü'l-Hakem'in (257/871) *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*,⁵¹ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî'nin (279/892-3) *Fütûhu'l-büldân*,⁵² Ebü Zekeriyâ Yezîd b. Muhammed el-Ezdi'nin (334/945) *Târihu'l-Mevsil*,⁵³ *Ebü Abdillâh Hamza b. Hüseyin el-İsfahânî'nin (360/971) Târihu İsfahân/İsbahân*,⁵⁴ *Ahmed İbn Uzarî el-Merakeşî'nin el-Beyânül-müğrib fi abbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, Ebü Bekir Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'nin (348/959 veya 960) *Târihu Buhârâ*,⁵⁵ Ebü'l-Hasen el-Bekrî'nin *ed-Dürerül-mükellele fi fütûhi Mekkete'l-müşerrefe*,⁵⁶ Ebü Bekir Muhammed b. Ömer İbnü'l-Kûtiyye'nin (367/977) *Târihu iftitâbi'l-Endelüs*,⁵⁷ İbrâhim er-Rakik el-

⁴⁵ Örnek için bkz. İbnü'l-Belhî, s. 113-157.

⁴⁶ Ebü Mihnef'in Irak bölgesini, tarihini ve fetihlerini; el-Vâkıdî'nin Hicâz bölgesini ve Hz. Peygamber'in siyerini, el-Medâini'nin ise Horasan, Fars ve Hint bölgelerinin tarihini iyi bildikleri kabul edilse de âlimler bu üç zatın Şam bölgesinin fetihlerine dair aynı derecede bilgi sahibi olduklarını dillendirmişlerdir. İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 106.

⁴⁷ Bu eser Farsça yazılmıştır. Bkz. et-Tahrâni, c. 3, s. 262.

⁴⁸ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 247.

⁴⁹ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 247.

⁵⁰ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Fütûbuş-Şâm*, 1. baskı, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

⁵¹ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 233.

⁵² Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullâh Enis et-Tabbâ, Beyrut, Mektebetü'l-Me'ârif, 1987; Brockelmann, c. 3, s. 43; Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, thk. Rızâ Teceddüd b. Ali, Tahrân, 1971, c. 1, s. 125-126.

⁵³ Ebü Zekeriyâ Yezîd b. Muhammed el-Ezdi, *Târihu'l-Mevsil*, thk. Ali Habîbe, Kahire, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1967.

⁵⁴ İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 154; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 248; et-Tahrâni, c. 3, s. 233.

⁵⁵ Ebü Bekir Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târihu Buhârâ*, trc ve thk. Emin Abdülmecid Bedevî, 3. baskı, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, trz.

⁵⁶ Ebü'l-Hasen el-Bekrî, *ed-Dürerül-mükellele fi fütûhi Mekkete'l-müşerrefe*, Beyrut, el-Mektebetü's-Sekâfiyye, 1992.

⁵⁷ Ebü Bekir Muhammed b. Ömer İbn Kûtiyye, *Târihu iftitâbi'l-Endelüs*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, 2. baskı, Beyrut, Dârü Kitâbi'l-Lübnâni, 1989.

Kayravâni'nin (417/1026) Târihu İfrikıyyâ ve'l-Mağrib,⁵⁸ İbn Verdân'ın *Târihu Memleketi'l-Ağlebiyye*⁵⁹ ve Ahmed b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin (577/1181) *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid*⁶⁰ adlı eserleri bu tür tarih eserlerine örnek olarak verilebilir.

Abbâsî Halifesi er-Radî (halifelik yılları: 934-940/316-322) döneminde Bağdat hastanesinin yöneticiliğini yapmış bir doktor olan Sâbit b. Sinân es-Sabiû (365/975-6), *el-Müfred fi abbâri Şâm ve Mısr* adlı eserinde Şam ve Mısr'da 365/975 veya 976 yılına kadar meydana gelen siyasi olayları yazmıştır. Sözü geçen müellifin yakını olan ve inşa divanının yöneticiliğini yapmış Hilâl b. el-Muhassin es-Sabiû *Zeylül-müfred fi abbâri Şâm ve Mısr* adlı bir eser kaleme almıştır. O, bu eserinde Sâbit b. Sinân es-Sabiû'nin bitirdiği tarihten başlayarak 467/1075 yılına kadar olan siyasi olayları kaleme almıştır. Abbâsîler döneminde Dımaşk'ın ileri gelen ailelerinden birine mensup olan ve aynı zamanda inşa ve harâc divanlarının yöneticiliğini yapmış olan Ebû Ya'lâ İbnü'l-Kalânîsî Hamza b. Esed b. Alî ed-Dımaşkî (555/1160), *Târihu Dımaşk* adlı eserinde 360/971'den başlayıp 555/1160 yılına kadar meydana gelmiş –genellikle- siyasi olayları ele almıştır.⁶¹

Kudüs tarihçisi Ebû'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdîrrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî (928/1522), 900/1495 yılında yazmış olduğu eserinde Kudüs'ün tarihiyle ilgili birçok önemli olaya değinmiştir. Ayrıca eserine dört mezhep kadıları ve önemli bazı âlimlerin biyografileri ile Memlûkler devletinin Sultanı el-Eşref Seyfüddîn Kayıtbay

⁵⁸ Bu eser, Kuzey Afrika şehirlerinin (Tunus ve Mağrib) Amr b. el-As'ın teyzesi oğlu olan Ukbe b. Nâfi tarafından fethiyle başlayıp Ağlebîlerden Abdullâh b. İbrâhim el-Ağlebî'nin başa geçmesine kadar süre içerisinde meydana gelen siyasi olayları ele almıştır. Bkz. er-Rakîku'l-Kayravânî, *Târihu İfrikıyyâ ve'l-Mağrib*, (thk. Muhammed Zeynüühüm Muhammed Azeb), 1. baskı, Kahire, Dârü'l-Fercânî, 1994, s. 41,140; Sezgin, *Târib*, c. 2, s. 244; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 250.

⁵⁹ Eser, Abbâsîlerin ilk Kuzey Afrika (Tunus ve Mağrib) valisi Eş'as b. Ukbe'den başlayıp Ağlebîler döneminin sonuna kadar olan dönemi, yani Fatımîlerin Kuzey Afrika'da egemen olmasına kadar geçen süre içinde valileri ve siyasi olayları aktarmıştır. Bkz. İbn Verdân, *Târihu Memleketi'l-Ağlebiyye*, (thk. Muhammed Zeynüühüm Muhammed Azeb), 1.baskı, Kahire, Mektebetü Medbûlâ, 1988, s. 45, 64.

⁶⁰ Ahmed b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid*, thk. Kerîm Fârik el-Hûlî ve Yûsuf Baluken, İstanbul, Nûbihar Yayınları, 2014; Ahmed b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihu'l-Fârikî*, (thk. Bedevî Abdüllatif İvaz), Kahire, el-Hey'etü'l-Âmme li-şûnü'l-Metabi'l-Emîriyye, 1909; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 277, 307; bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 282.

⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 202.

döneminde (saltanat yılları: 873-901/1468-1496) Şam'da meydana gelen olayların anlatımını da eklemiştir.⁶²

Ceyyâş b. Necâh el-Habeşi, *el-Müfid fi abbâri Zebid*,⁶³ Abdurrahmân b. Ali İbnü'd-Dayba (v. 876/1471-2) *Buğyetü'l-müstefid fi abbâri Medîneti Zebid* ve onun zeyli *el-Fazlü'l-mezîd alâ buğyeti'l-müstefid fi abbâri Medîneti Zebid eserlerini* kaleme almışlardır. İbnü'd-Dayba, eserinin giriş kısmında kuruluşundan kendi dönemi olan IX./IV. asra kadar Zebid'te meydana gelen siyasi olayları ve oranın yöneticilerinin isimlerini zikrettiğini belirtmiştir.⁶⁴

İbnü'l-Belhî, Farsça yazmış olduğu *Fârisnâme* adlı eserini yazma sadesinde şöyle der: "Sultan [Ebû Şucâ' Muhammed] benden İran'ın Fars bölgesine ait şehirler ve Fars sultanlarının ikamet ettikleri mekânlar üzerine bir eser yazmamı istedi."⁶⁵

Mekke tarihçisi Necmüddîn Ömer b. Fehd b. Muhammed (885/1480) *İthâfü'l-verâ bi-abbâri Ümmi'l-kurâ* adlı hacimli eserinde Hz. Peygamber'in doğumundan başlayarak kendi dönemine kadar Mekke'nin genelde siyasi tarihini krolonjik olarak ele almıştır.⁶⁶

Önemli Kişilere Yoğunlaşmış Eserler

Başta peygamber, sahâbe ve tabiîn olmak üzere belli bir şehirde ve/veya bölgede yaşamış ya da orayı ziyaret etmiş halife, sultan, vali, emir, âlim, muhaddis, fakih, imam, kadı, müezzin, edip, sanatçı ve saygın kişilerle önemli veya ilginç özelliklere sahip olan şahısların biyografi ve neseplerine dair bilgiler bu türden eserlerin içeriklerini oluşturur.

Eserlerin bazılarının aynı zamanda muhaddisler tarafından telif edil-

⁶² Ebü'l-Yümn Mücürüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Ünsül-celîl bi-târihi'l-Kuds ve'l-balil*, (thk. Adnân Yunus Abdülmecid Nebâte), Amman, Mektebetü Dendis, 1999, c. 1, s. 23, c. 2, s. 383.

⁶³ es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 265.

⁶⁴ Abdurrahmân b. Ali İbnü'd-Dayba, *el-Fazlü'l-mezîd alâ buğyeti'l-müstefid fi abbâri Medîneti Zebid*, thk. Yûsuf Şühüd, Beyrut, Dârü'l-Avde, 1983, s. 29; Yemen ve şehirleri için yazılmış tarih eserleri için bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 310-311.

⁶⁵ İbnü'l-Belhî, s. 20.

⁶⁶ Necmüddîn Ömer b. Fehd b. Muhammed, *İthâfü'l-verâ bi-abbâri Ümmi'l-kurâ*, thk. Fehîm Muhammed Şaltût, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1983, c. 4, s. 750; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 282.

miş olması ve eserlerde hadis ravilerinin biyografilerine yer verilmiş olması cerh ve tadil ilmüne ait birçok malumatın bu eserlerde yer almasını sağlamıştır. Bu nedenle bazıları, bu başlık altındaki birçok eseri hadis ilmüne ait kabul etmişlerdir.⁶⁷ Oysaki bu eserlerin genelinde -diğer şehir ve bölge konulu tarih eserlerinde görüleceği üzere- bazı coğrafi bilgiler, o şehir veya bölgenin faziletleri, kuruluşu ve diğer beldeleden üstün olduğu gibi konular da anlatılmıştır. Ayrıca bu kapsamda değerlendirilen eserlerin müellifleri, eserlerini yazma gerekçesi olarak mukaddimelerinde genelde o şehir veya bölgeye olan sevgi ve bağlılıklarını öne sürmüşlerdir. Söz konusu eserlerin bu gibi özellikleri, onların telif edilme amaçlarının sadece o hadis ravileri veya o âlim zevat olmadığını göstermektedir. Bu türden eserlerin adlarına bakıldığında ise genellikle “tarih”, “ahbâr” veya “tabakât” gibi kelimelerin yer aldığı görülmektedir.

Şehir ve bölge tarihi eserleri içerisinde dönemin eğitim ve ilmî yapısına dair en fazla malumata ve belgeye sözü edilen bu eserlerde rastlanır. Çünkü bu eserlerin içeriklerinde, o şehir ve bölgede yaşamış her daldan âlimin ilmî hayatı, eğitim faaliyetleri, okuyup okuttukları ders ve kitap isimleri, hizmet ifa ettikleri ve gördükleri eğitim-öğretim kurumlarına dair birçok husus kaydedilmiştir.

Bu tür eserlere şöyle örnekler verilebilir: el-Mü’afâ b. İmrân el-Mevsilî’nin (184/800) *Târîbu’l-Mevsil*, Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Medâini’nin *Kitâbü Kudâti ehli’l-Medîne* (225/839),⁶⁸ İshâk b. İbrâhim el-Mevsilî’nin (235/849) *Ahbârü’l-müğanniyyin el-Mekkiyyin*,⁶⁹ el-Hâfız Kâsım b. Muhammed el-Kurtubî’nin (242/857) *Ahbâru sulehâi Endelüs*,⁷⁰ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî’nin (246/861) *Kudâtü Mısır*,⁷¹ Ahmed b.

⁶⁷ Örnek için bkz. el-Hâfız Ebû Ya’lâ el-Halîl b. Abdillâh el-Kazvîni, *Kitâbü’l-İrşâd fî marîfeti ulemâi’l-hadis*, 4 Cilt, (thk. Muhammed Sa’id b. Ömer), Riyâd, Mektebetü’r-Rüşd, 1989 (Mukaddimeden t-h harfleri).

⁶⁸ Kaynaklarda el-Medâini’nin *Kudâtü ehli Medîne*, *Kudâtü ehli Basra*, *Mufâharetü ehli Basra ve ehli Küfe*, *Kitâbu Medîne ve Kitâbu Mekke*, *Kitâbu Ummân*, *Kitâbu Fütûhi Secectân ve Kitâbu Fâris* gibi telif eserlerinin olduğu zikredilmiştir. Bkz. İbnü’n-Nedîm, c. 1, s. 113-117; ez-Zehabi, *Siyer*, c. 10, s. 400-402.

⁶⁹ Alî eş-Şerefi, “Ahbârü’l-müğanniyyin el-Mekkiyyin”, *Mevsû’atü Mekkete’l-mükerrreme ve’l-Medîneti’l-münevvere*, 1. baskı, c. 2, s. 207.

⁷⁰ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 27.

⁷¹ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 28.

Muhammed el-Bağdâdî'nin (257/871) *Târihu'l-Hımsiyyîn*, Mûsâ b. Sehl er-Remelî'nin (261/875) *Men nezele Filistîne mine's-Sahâbe*, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Seyyâr'ın (268/882) *Târihu'l-Merv*,⁷² İbn Yûsuf es-Sadeî'nin (281/895) *Târihu Mısır*,⁷³ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir el-Kâtib İbn Tayfûr'un (288/900) *Târihu'l-Bağdâd*,⁷⁴ Ebü'l-Hasen Bahşel er-Rezzâz Eslem b. Sehl b. Eslem el-Vâsıtî'nin (292/905) *Târihu Vâsıt*,⁷⁵ Müfaddal b. Sa'd el-Mâferrûhî el-İsfahânî'nin *Mehâsinü İsfahân*,⁷⁶ Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'nin (322/934'ten sonra) *Mehâsinü eblî'l-Belh*,⁷⁷ Abdüssamed b. Sa'îd el-Hımsî'nin (324/936) *Men nezele el-Hımse mine's-Sahâbe*,⁷⁸ Ebü'l-Areb Muhammed b. Ahmed b. Temîm'in (333/945) *Tabakâtü ulemâi İfrikiyyâ*,⁷⁹ *Ebû Ali Muhammed b. Sa'îd el-Kuşeyrî el-Harrânî'nin* (334/946) *Târihu Rakka ve men nezelehâ min ashâbi rasûlillahi ve't-tâbi'in ve'l-fukahâ ve'l-mühaddisîn*,⁸⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Allân b. Abdirrahmân el-Harrânî'nin (355/966) *Târihu'l-Cezîre*,⁸¹ Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî'nin (350/961) *Târihu Semerkand ve Târihu Neseîf*,⁸² Ebû

⁷² Sezgin, *Tarih*, c. 2, s. 211, 212, 215, 218, 220, 223, 229; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 303.

⁷³ Sezgin, *Tarih*, c. 2, s. 237.

⁷⁴ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir el-Kâtib İbn Tayfûr, *Târihu'l-Bağdâd*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mektebü Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Mısır, 1949; İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 163; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 253; et-Tahrânî, c. 17, s. 270.

⁷⁵ Ebü'l-Hasen Bahşel er-Rezzâz Eslem b. Sehl b. Eslem el-Vâsıtî, *Târihu Vâsıt*, thk. Korkîs Avvâd, s. 9; Eser için bkz. Sezgin, *Tarih*, c. 2, s. 217; Brockelmann, c. 3, s. 24; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 309; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 286.

⁷⁶ Müfaddal b. Sa'd el-Mâferrûhî, *Mehâsinü İsfahân*, (thk. Ârif Ahmed Abdülğani), 1. baskı, Dimaşk, Dâru Ken'ân, 2010.

⁷⁷ Bazıları, bu eserin meşhur coğrafyacı Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'ye değil de, Ebü'l-Kâsım el-Belhî el-Mu'tezilî'ye ait olduğu görüşündedirler. Her iki farklı görüş için bkz. bkz. es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 261.

⁷⁸ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 292; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 261.

⁷⁹ Ebü'l-Areb Muhammed b. Ahmed b. Temîm, *Tabakâtü ulemâi İfrikiyyâ*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî.

⁸⁰ Bu eserin girişinde, Hz. Ömer zamanında Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tarafından fetihle görevlendirilen İyâz b. Ğanem ile Ruha (Şanlıurfa) ahalisi arasında imzalanan anlaşmanın detayları yazılmıştır. Bkz. Ebû Ali Muhammed b. Sa'îd el-Kuşeyrî el-Harrânî, *Târihu Rakka ve men nezelehâ min ashâbi Rasûlillahi ve't-tâbi'in ve'l-fukahâ ve'l-mühaddisîn*, thk. İbrâhim Sâlih, 1. baskı, Beyrut, Dâru'l-Beşâir, 1998, s. 23-27; Sezgin, *Tarih*, c. 2, s. 212; Brockelmann, c. 3, s. 25; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 295; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 264.

⁸¹ Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, 5 cilt, Beyrut, Dâru Sâdır, 1977, c. 2, s. 237.

⁸² Kâtip Çelebi, c. 1, s. 296; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 265, 284; es-Safedî, c. 1, s. 57-58.

Abdillâh Muhammed b. el-Hâris b. Esed el-Huşenî el-Karevî'nin (360/971) *Kudâtü Kurtubâ*,⁸³ *Ebüş-şeyb el-Ensâri'nin (369/979 veya 980) Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbahân/İsfahân*, Abdülcebbâr el-Havlânî'nin (370/980-981) *Târihu Darayâ*,⁸⁴ el-İmâm Ebî Bekir el-Hasen b. Muhammed ez-Zebidî'nin (379/990) *Abbârü'l-fukahâi'l-müteahhirîn min ehli Kurtuba*,⁸⁵ İbn Zülâk'ın *Zeylû kudâtü Mısr*,⁸⁶ Ebû Eyyûb Süleymân b. Eyyûb b. Muhammed el-Medenî'nin (400/1009) *Kıyânü Hicâz ve Abbâru zurefâi'l-Medîne*,⁸⁷ Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ca'fer İbnü'n-Neccâr'ın (402/1012) *Târihu Küfe*,⁸⁸ Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Kurtubî el-Ezdî İbnü'l-Feradî'nin (403/1013) *Târihu ulemâi Endelüs*,⁸⁹ el-Hâkim Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh en-Nisâbüri'nin (405/1014) *Târihu Nisâbûr*,⁹⁰ Ebû Sa'd Abdurrahmân b. Muhammed el-İdrîsî'nin (405/1014) *Târihu Semerkand ve Astarâbâz*,⁹¹ el-Hasen b. Muhammed el-Kummî'nin (406) *Târihu Kum*,⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ğuncâr'ın (410/1019) *Târihu Buhârâ*,⁹³ Hamza b. Yûsuf es-Sehmî el-Cürcânî'nin (427/1036) *Târihu Cürcân*,⁹⁴ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî/İsfahânî'nin (430/1038) *Zikru abbâri İsbahân*,⁹⁵ Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî'nin (448/1090) *Cezvetül-müktebis fî zik-*

⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hâris b. Esed el-Huşenî el-Karevî, *Kudâtü l-Kurtubâ*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1989.

⁸⁴ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 213; Brockelmann, c. 3, s. 25; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 263.

⁸⁵ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 28.

⁸⁶ Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 242; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 28.

⁸⁷ İbnü'n-Nedîm, c. 2, s. 165.

⁸⁸ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 302; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 271.

⁸⁹ Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Ezdî İbnü'l-Feradî, *Târihu ulemâi Endelüs*, Kahire, Dârü'l-Mısrıyye, 1966; sözkonusu eser için bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 285; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 251.

⁹⁰ el-Hâkim Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh en-Nisâbüri, *Târihu Nisâbûr*, Tahran, Kitâbhâne-i İbn Sinâ, 1339; sözkonusu eser ve Nisabur'a dair yazılmış diğer tarih eserleri için bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 308.

⁹¹ Brockelmann, c. 3, s. 24; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 265.

⁹² el-Kummî, bu eserini 378/981 yılında kaleme almıştır. Bkz. Sezgin, *Târih*, c. 2, s. 227; Brockelmann, c. 3, s. 29.

⁹³ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 286; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 252.

⁹⁴ Hamza b. Yûsuf es-Sehmî el-Cürcânî, *Târihu Cürcân*, thk. Muhammed Abdülmü'id Hân, 3. baskı, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1981; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 290; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 258.

⁹⁵ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Zikru abbâri İsbahân*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1934; eser için ayrıca bkz. et-Tahrânî, c. 3, s. 232.

ri vulâti'l-Endelüs, el-Hatib el-Bağdâdî'nin *Târihu Medîneti's-Selâm/Târihu Bağdâd*,⁹⁶ Ebû Abdillâh el-Hasen'in *Târihu Herât*, Ebû Osmân Sa'îd b. İsa İbnü'l-Asfer'in (460/1068) *Târihu Tilmisân*,⁹⁷ Ebû Hayyân el-Kurtubî'nin (469/1077) *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*, Ebü'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterinî'nin (542/1147) *ez-Zâhire fi mehâsini ehli Cezîre*,⁹⁸ Ebü'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhâkî İbn Funduk'un (565/1169) *Târihu Beyhâk*,⁹⁹ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir ed-Dımaşkı'nin (571/1176) *Târihu Dımâşk*,¹⁰⁰ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in *el-İbâta fi abbâri Ğirnata*,¹⁰¹ el-Hâfız Ebû Zekeriyâ Yahyâ'nın *Târihu İsfahân*, Ebû Şuca' Muhammed b. el-Hüseyn eş-Şireveyh ed-Deylemî'nin *Târihu Hemedân*,¹⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülazîz b. Ahmed el-Kassâr'ın *Târihu tabakâti ehli Şirâz*,¹⁰³ İbn Abdilkerîm'in *Târihu Fâs*,¹⁰⁴ İbn Alkame'nin *Târihu Belensiyâ*,¹⁰⁵ İbn Hamsîn'in, *Târihu'l-Cezîreti'l-hadrâ*,¹⁰⁶ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik İbn Beşküvâl'in (578/1183) *es-Sılâfi târihi eimmeti'l-Endelüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve üdebâihim*,¹⁰⁷ Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî er-Râfî'nin (623/1226) *et-Tedvîn fi abbâri Kazvîn*,¹⁰⁸ Şerefüddîn Ebü'l-Berakât el-Mübârek b. Ahmed b. el-

⁹⁶ el-Hatibü'l-Bağdâdî, *Târihu Medîneti's-Selâm*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 254.

⁹⁷ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 289.

⁹⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterinî, *ez-Zâhire fi mehâsini ehli Cezîra*, (thk. İhsân Abbâs), Beyrut, Dârü's-Sekâfe, 1997; sözkonusu eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 259.

⁹⁹ Fuad Köprülü, "İbn-i Funduk", *LA*, c. 2, s. 584-586; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 289; sözkonusu bu eser, Endülüs'ün önemli edebiyatçılarının biyografilerini içermektedir.

¹⁰⁰ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımâşk*, (thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer), Beyrut, Dârü'l-Fıkr, 1995; sözkonusu eser ve müellifi için bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 294.

¹⁰¹ İbnü'l-Hatîb, c. 1, s. 3; Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1993, c. 1, s. 4; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 268.

¹⁰² Bu eser ve Hemedân'a dair yazılmış diğer tarih eserleri için bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 310; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 261, 285.

¹⁰³ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 296; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 265-266.

¹⁰⁴ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 299.

¹⁰⁵ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 289.

¹⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, c. 1, s. 81-82.

¹⁰⁷ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülkerîm İbn Beşküvâl, *es-Sılâfi târihi eimmeti'l-Endülüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve üdebâihim*, (thk. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire, Dârü'l-Kütübî'l-Mısırî, 1990; bu eser bir önceki eserin zeyli olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 286; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 251.

¹⁰⁸ Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî er-Râfî, *et-Tedvîn fi abbâri Kazvîn*, thk. Azizüllâh el-

Mevhûb el-Lahmî el-Erbilî'nin (637/1239) *Târihu Erbil*,¹⁰⁹ Kemâlüddîn es-Sâhib Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerrâde İbnü'l-Adîm'in (660/1262) *Zübdetü'l-haleb fî târihi Haleb*,¹¹⁰ Tâcüddîn Alî b. Enceb el-Bağdâdî'nin (674/1276) *Târihuş-şühûd ve'l-hukkâm bi-Bağdâd*,¹¹¹ İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhim b. Şeddâd'ın (684/1285) *A'lâku'l-hatire fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*,¹¹² Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullâh b. Muhammed İbn Ferhûn el-Mâlikî'nin (769/1367) *Nasihatü'l-müşâvir ve ta'ziyetül-mücâvir*, Abdülvehhâb b. Abdîrrahmân es-Seksekî'nin (903/1497) *Târihu'l-Büreyhi/Tabakâtü sulehâi'l-Yemen*,¹¹³ es-Süyûtî'nin *Hüsni'l-mubâdara fî târihi Mısr ve'l-Kâbire*¹¹⁴ ve *Muhammed b. Ahmed b. Emin el-Akşehrî'nin er-Ravzatül-firdevsiyye fî târihi'l-Medîne ve terâcimi men düfine bi'l-Bakî*¹¹⁵ adlı eserleri.

İbn Tayfûr, Bağdat tarihine dair ilk eser olan *Târihu'l-Bağdâd* adlı eserinde Abbâsî halifesi el-Me'mûn'un hayatını, özelliklerini ve icraatlarını ele almıştır. Dönemin Bağdat'ı ile ilgili oldukça çok malumat serdeden İbn Tayfûr, ayrıca eserinde Bağdat'ta yaşayan ünlü kişiler ve onlar bağlamında meydana gelen olayları anlatmıştır.¹¹⁶

Muhyiddîn b. Muhammed b. Abdülvâhid el-Merâkeşî (647/1250), *el-Mücib fî telhisi abbâri'l-Mağrib* adlı eserinde önce Endülüs'ü şehirleriyle tanıtır onun fethini ve kendi dönemine kadar siyasi tarihini kaydetmiştir. Mağrib'i ve faziletlerini de anlattıktan sonra el-Merâkeşî, Endülüs'ün fethinden Murâbitler dönemine kadar geçen süre içerisinde görev yapmış

Atârîdi, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 300; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 269.

¹⁰⁹ Şerefüddîn Ebü'l-Berakât el-Mübârek b. Ahmed el-Lahmî el-Erbilî, *Târihu Erbil*, (thk. Sâmî b. es-Seyyid) Hammâs es-Sakar, Irak, Dârü'r-Reşid, 1980; sözkonusu eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 246; Kâtip Çelebi, c. 1, s. 281.

¹¹⁰ Kemâlüddîn es-Sâhib Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerrâde İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb fî târihi Haleb*, (thk. Süheyl ez-Zekkâr), Dımaşk, Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997, s. 31.

¹¹¹ Kâtip Çelebi, c. 1, s. 296.

¹¹² İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhim b. Şeddâd, *A'lâku'l-hatire fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, (thk. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dımaşk, İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1988.

¹¹³ Abdülvehhâb b. Abdîrrahmân es-Seksekî, *Târihu'l-Büreyhi/Tabakâtü sulehâi'l-Yemen*, (thk. Abdullâh Muhammed el-Habeşi), Yemen/Sana, Mektebetü'l-İrşâd, 1994.

¹¹⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Hüsni'l-mubâdara fî târihi Mısr ve'l-Kâbire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Beyrut, Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1967.

¹¹⁵ es-Sehâvî, *Tuhfe*, c. 2, s. 409; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 275.

¹¹⁶ İbn Tayfûr, s. 191-203.

emir, kadı ve vezirlerin; şair, âlim, kâtip ve diğer büyük zevatın hayatlarını aktarmıştır.¹¹⁷

İmâdüddîn el-İsfahânî (597/1201), *Haridetül-kasr ve ceridetül'-asr fi zikri füzelaî ehli Hurâsân ve Herât* adlı eserinde Nişâbûr, Tûs, Beyhâk, Herât, Belh, Gazne ve Harzem bölgelerinde bulunan idareci, edip ve şair gibi önemli kişilerin biyografilerini kaydetmiştir.¹¹⁸

İbnü'l-Feradî, *Târihu ulemâi Endelüs* adlı eserinde alfabetik sıraya göre Endülüslü veya orada bir süreliğine yaşamış -özellikle- ravi ve fakihlere dair kısa tanıtıcı bilgiler vermiştir. Eserde toplam 1651 şahıs hakkında bilgi verilmiştir.¹¹⁹

et-Tabîb Ebû Hafs Ömer b. el-Hızır İlamış et-Türkî (640/1243) *Kitâbu Târihi Düneysir* adlı eserinde, bugünkü adıyla Kızıltepe'de (Koçhisar) yaşamış veya orada bir süreliğine ikamet etmiş alim, muhaddis, ravi, fakih, zahid, vaiz, edebiyatçı ve tabip gibi önemli şahısların biyografilerini kaydetmiştir.¹²⁰

İbn Şeddâd, *Alâku'l-hatîre fi zikri ümerâi'-Şâm ve'l-Cezîre* adlı eserinde sadece Şam ve el-Cezîre bölgelerinin emir ve yöneticilerine dair bilgiler vermekle yetinmeyip Şam ve el-Cezîre bölgelerinde bulunan şehirlerin kuruluşu, fethedilişleri, doğal ve beşeri yapıları, isimleri, faziletleri, hamamları, eğitim kurumları, nehirleri, dağları, gölleri ve kendilerine bağlı diğer yerleşim yerleri ile ilgili azımsanmayacak bilgiler aktarmıştır.¹²¹

2. COĞRAFYA ESERLERİ

Abbâsî halifesi el-Me'mûn (halifelik yılları: 198-218/ 813-833) döneminden başlayarak Yunanca ve Farsça'dan Arapça'ya tercüme edilen eser-

¹¹⁷ Muhyiddîn b. Muhammed b. Abdülvâhid el-Merâkeşî, *el-Müci'b fi telhisi abbâri'l-Mağrib*, (thk. Muhammed Sa'îd Uryân), Kahire, Lecnetü İhyâi Tûrâsî'l-İslâmî, 1963, s. 24.

¹¹⁸ İmâdüddîn el-İsfahânî, *Haridetül-kasr ve ceridetül'-asr fi zikri füzelaî ehli Hurâsân ve Herât*, (thk. 1. baskı, Adnân Muhammed Âl-i Tu'me), Tahran, Müessesetü Neşri't-Tûrâsî'l-Mahtutât, 1999.

¹¹⁹ İbnü'l-Feradî, s. 211

¹²⁰ et-Tabîb Ebû Hafs Ömer b. el-Hızır İlamış et-Türkî, *Kitâbu Târihi Düneysir*, (thk. İbrâhîm Sâlih), Dımaşk, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992, s. 209; sözkonusu eser için bkz. es-Şehâvî, *el-İ'lân*, s. 264.

¹²¹ İbn Şeddâd, s. 34-36.

lerle beraber coğrafya alanında yeni bilgiler elde edilmiştir. Coğrafya alanındaki bu gelişmenin etkisiyle idarecilerin harâc ve öşür topraklarını, buradan gelecek gelirleri ve aralarındaki mesafelerin ne kadar olduğunu öğrenmek istemeleri, şehir ve bölgeleri konu edinen ilk müstakil coğrafya eserlerinin yazılmasını sağlamıştır, denilebilir.¹²²

Klasik dönem Müslüman coğrafyacılar, müstakîl coğrafya eserlerinde genel anlamda şehir ve bölgelerin beşerî ve ekonomik coğrafyalarıyla topografyalarına dair bilgiler vermişlerdir. Astronomik bilgilerin de yer aldığı bu eserlerde yer yer bölgesel coğrafya veya tarihî coğrafya kapsamına giren bilgi ve değerlendirmelerle de karşılaşılabilir. İlk dönem coğrafyacıların çoğu, aynı zamanda tarihçiydiler. Bu yüzden şehir ve bölgeleri konu edinen coğrafya eserlerinde tarih ilimlerine ait verilerle karşılaşılabilir.¹²³ Ancak şehir ve bölge ile ilgili bazı tarihî bilgileri barındırması veya bu eserleri telif edenlerin aynı zamanda tarihçi olmaları bu eserleri tarih ilmine ait eserlerden kılmaz. Fakat bu tür eserler, tarih ilmine ait içerdikleri bilgiler sebebiyle özellikle İslâm şehir ve bölge tarihçiliğinin önemli kaynakları arasında görülebilir. Çünkü sözü edilen eserler; en küçük yerleşme biriminden en büyük yerleşme birimine kadar her ölçekteki yerleşim yerinin topografik, beşerî ve ekonomik özelliklerini; tarihî, dinî ve doğal eserlerini ve mimari özelliklerini; orada yaşayan insanların ilim, siyaset ve sanat, kültür, mezhep, meşrep ve kabile gibi özelliklerini; caddelerini, mahallelerini, evlerini, ticaret yollarını, yer altı ve yerüstü kaynaklarını, ihraç ve ithal ettikleri ürünleri ele almıştır. Bu konuların çoğu, bugün için de coğrafya ilmi kapsamında ele alınan konulardandır. Bunların dışında sözü edilen eserlerde harikulade olaylar, olgular ve edebiyata dair bilgiler de yer almıştır.¹²⁴

Şemsüddîn es-Şehâvî, şehir ve bölge tarihi eserlerini zikrettikten hemen sonra, “Musannefâtü'l-Büldân” başlığı altında şu coğrafya eserlerini zikret-

¹²² Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1893, s. 76-75; Fuad Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 57-67.

¹²³ Takıyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb ve Mediha eş-Şerkâvî), Kahire, Mektebetü Medbûlâ, 1997, c. 1, s. 13, 75.

¹²⁴ Bu türden eserlere yönelik değişik görüşler için bkz. Ağarı, s. 224-313; Goldziher, s. 125-134.

miştir: Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemül-büldân*, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî'nin (748/1347) *Mesâlikül-emsâr fi'l-aktâr ve'l-emsâr*,¹²⁵ el-Himyerî'nin *er-Ravzül-mi'târ fi abbâri'l-aktâr*,¹²⁶ Ahmed b. Ömer el-Uzrî'nin (478/1085) *Tarsî'ül-abbâr fi'l-büldân*, Ebü Ubeydillâh Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed el-Endelüsî el-Bekrî'nin (487/1094) *Mu'cemü mâ üstü'cime min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi' ve el-Mesâlik ve'l-memâlik*.¹²⁷

Bazı klasik coğrafya eserleri ise şöyle sıralanabilir: Ebü Muhammed Lisânü'l-Yümn Ebü Sa'îd el-Asma'î el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb el-Hemedânî'nin (334/945) *Sifatü Cezîreti'l-Arab ve el-Mesâlik ve'l-memâlik*,¹²⁸ Ahmed b. el-Hâris el-Harrâz'ın (258/871) *el-Mesâlik ve'l-memâlik*,¹²⁹ Ebü Bekir Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî'nin (290/903'ten sonra) *el-Büldân*,¹³⁰ Ebü Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'nin *el-Emsile ve sûreti'l-arz*,¹³¹ Ebü Alî Ahmed b. Muhammed b. Nasr el-Vezîr el-Ceyhânî'nin (330/942) *Eşkâlül-âlem*,¹³² el-İstahrî el-Kerhî'nin *el-Mesâlik ve'l-memâlik*,¹³³ Ebü Abdillâh Muhammed b. Yûsuf Ebü Abdillâh el-Verrâk'ın (363/973) *Kitâbu Mesâliki İfrikıyyâ ve memâlikihâ*,¹³⁵ İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-*

¹²⁵ Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikül-emsâr fi'l-aktâr ve'l-emsâr*, (thk. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire, Mektebetü Medbûlâ, 1996.

¹²⁶ el-Himyerî, Muhammed b. Abdülmün'im, *er-Ravzül-mi'târ fi haberi'l-aktâr*, (thk. İhsân Abbâs), Beyrut, Müessesetü Nâsir, 1980, s. 3.

¹²⁷ es-Sehâvî, *el-İ'ân*, s. 289-291; Kâtip Çelebi, c.1, s. 128; el-Bekrî, *Mu'cemü mâ üstü'cime*, c. 1, s. 1; Brockelmann, c. 3, s. 43; İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 125-126.

¹²⁸ Lisânü'l-Yümn el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb el-Hemedânî, *Sifatü Cezîreti'l-Arab*, (thk. Muhammed b. Alî el-Ekva el-Havâlî), Yemen/Sana, Mektebetü'l-İrşâd, 1990; Abdurrahmân Hamîde, s. 291-301; isimler için bkz. el-Hamevî, c. 1, s. 11.

¹²⁹ İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 117.

¹³⁰ İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî, *Muhtasarü Kitâbi'l-Büldân*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1302; Brockelmann, c. 4, s. 238-239; Abdurrahmân Hamîde, s. 131-147; bu eserin 1000 varak olduğu ve diğer kitaplardan alıntılarla yazılmış olduğu kaydedilmiştir. İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 171.

¹³¹ Brockelmann, c. 4, s. 247; Abdurrahmân Hamîde, s. 194-195.

¹³² İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 153, 166.

¹³³ Ebü İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî el-İstahrî el-Kerhî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut, Dâru Sâdir, 2004.

¹³⁴ İbnü'n-Nedîm; el-Mervezî'nin "mesâlik ve memâlik" türünde ilk eser veren müellif olduğunu belirtmiştir. İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 166, 167.

¹³⁵ Sezgin, *Târîh*, c. 2, s. 241; Abdurrahmân Hamîde, s. 357.

memâlik,¹³⁶ İbn Havkal'ın *Sûretü'l-arz*,¹³⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Ca'fer el-Kâtibü'l-Abbâsî el-Ya'kûbî'nin *el-Mesâlik ve'l-memâlik ve el-Büldân*, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ca'fer'in (371/981) *Esmâül-büldân*,¹³⁸ *el-Mühellebi'nin el-Mesâlik ve'l-memâlik*,¹³⁹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Enes el-Uzrî'nin *Tarsi'ül-abbâr fi'l-büldân*, Ebû Ubeydillâh Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed el-Endelüsî el-Bekrî'nin *Mu'cemü mâ üstu'cime min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi'* ve *el-Mesâlik ve'l-memâlik*,¹⁴⁰ Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed'in *Esmâül-emâkin*,¹⁴¹ Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemül-büldân*, el-Makdisî el-Beşşârî'nin *Ahsenüt-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlim*,¹⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-İdrîsî'nin (560/1165) *Nüzhetül-müştâk fi ihtirâki'l-âfâk*,¹⁴³ Sâhibhamâ el-Melikü'l-Müeyyed Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Muhammed el-Eyyûbî'nin (732/1331) *Takvîmül-büldân*,¹⁴⁴ İbn Fazlillâh el-Ömerî'nin *Mesâlikül-epsâr fi'l-aktâr ve'l-emsâr*¹⁴⁵ ve Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. el-Müzaffer b. el-Verdî'nin (852/1447) *Haridetül-acâib ve ferîdetül-ğarâib* adlı eserleri.¹⁴⁶

Abbâsilerde posta ve haberleşme kurumunun (dîvânü'l-berîd) başkanlığını yapmış olan İbn Hurdâzbih, ilk Müslüman coğrafyacılarından sayılır.¹⁴⁷

¹³⁶ Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh/Abdullâh b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Fârisî İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Hollanda/Leiden: Matbaatu Beril, 1889.

¹³⁷ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali el-Mevsilî İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, Beyrut, Dârü'l-Mektebeti'l-Hayât, 1992.

¹³⁸ el-Ya'kûbî, *el-Büldân*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422; eserler için ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 87.

¹³⁹ el-Hasen b. Ahmed el-Mühellebi, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, thk. Teysir Halef, Dımaşk, 2005.

¹⁴⁰ es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 289-291; Ebû Ubeydillâh Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemü mâ üstu'cime min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi'*, 4 cilt, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1403.

¹⁴¹ O, bu eserini 428/1037 yılında telif etmiştir. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 87.

¹⁴² el-Makdisî el-Beşşârî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenüt-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlim*, Beyrut, Dâru Sâdir, trz., s. 4.

¹⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-İdrîsî, *Nüzhetül-müştâk fi ihtirâki'l-âfâk*, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1409, c. 1, s. 3.

¹⁴⁴ Sâhibhamâ el-Melikü'l-Müeyyed Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Muhammed el-Eyyûbî, *Takvîmül-büldân*, Beyrut, Dâru Sâdir, trz.

¹⁴⁵ Bu eserin hayvan, bitki ve madenlerle ilgili olan 20. cildi, Abdülhamid Sâlih Hamdân tarafından edisyon kritiği yapılarak basılmıştır. Bkz. Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikül-epsâr fi'l-aktâr ve'l-emsâr*, (thk. Abdülhamid Sâlih Hamdân), Mektebetü Medbûlâ, 1996.

¹⁴⁶ İbnü'l-Verdî, s. 24-25.

¹⁴⁷ Fars asıllı olup Bağdat'ta yaşamış olan ve bu türden ilk eser veren kişi olarak bilinen İbn

el-Ya'kûbî, İbn Fakîh el-Hemedânî, İbn Havkal, el-Makdisî el-Beşşârî, el-Vezîr el-Ceyhânî ve Ebül-Hasen Alî b. Hüseyin el-Mes'ûdî (346/957)¹⁴⁸ gibi birçok coğrafyacı, ondan ve onun yönteminden etkilenmiştir. Eserinin önsözünde Batlamyus'tan alıntılar yaptığını dile getiren¹⁴⁹ İbn Hurdâzbih; yerkürenin şekli, ekvatorun uzunluğu, ekvatorla kutuplar arasındaki uzaklık gibi konuları ele aldıktan sonra Dünya'yı kuzey ve güney çeyrekler diye dört parçaya ayırıp onun matematik coğrafyasına ait bazı bilgiler vermiştir. Her bölgenin kible yönünü açıklayan İbn Hurdâzbih, bölgeleri harâc ve vergi miktarlarına göre sınıflandırmış, onların yöre ve şehirlerini incelemiş ve şehirlerarası güzergâh ve mesafelerini belirtmiştir.¹⁵⁰ Özellikle Rus ve Yahudi tüccarların yol güzergâhlarını açıklayan İbn Hurdâzbih; yeryüzünün harikulade doğal ve beşerî bazı özellik ve yapılarını zikretmiştir. Ayrıca o, eserinde şehirlerin, suların ve dağların değişik özelliklerinden örnekler vermiş ve nehirlerin doğdukları kaynaklarını açıklamıştır.¹⁵¹

el-Ya'kûbî, şehir ve bölge ansiklopedisi sayılabilecek *el-Büldân* adlı eserinin mukaddimesinde kendisinin küçüklükten beri şehirlerin tüm özelliklerine karşı bir merakının olduğunu zikreder. O, yöntemiyle ilgili olarak şunları belirtmiştir: "Bu eserimde, şehirler hakkında bütün bilgileri doğruluklarına inandığım kişilerden aldığım haberler ve kendi müşahedelerim ile kaleme aldım ve eserimin, şehirlere dair haberleri toplayan muhtasar bir eser olmasını istedim." Ayrıca o; eserinde bölge, şehir, köy ve diğer yerleşim birimleri ve coğrafi kısımların isimlerini, oralarda kimlerin ikamet ettiğini ve oraları kimlerin yönettiğini, aralarındaki mesafeleri, İslâm orduları tarafından ne zaman fethedildiklerini, yıllık harâc miktarlarını; dağ, ova, deniz ve diğer yeryüzü şekillerini; iklim özellikleriyle beraber içme sularını yazdığını ifade etmiştir. Bağdat'ı Dünya'nın merkezi olarak gören el-Ya'kûbî, bu yüzden olsa gerek eserine Bağdat şehriyle başlamıştır.¹⁵²

el-Makdisî el-Beşşârî, *Absenüt-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlim* adlı eserinin

Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserini 250/864 yılında telif etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Abdurrahmân Hamîde, s. 106-115.

¹⁴⁸ Hayatı ve eserleri için bkz. Kâtip Çelebi, c. 1, s. 27; Abdurrahmân Hamîde, s. 309-330.

¹⁴⁹ İbnü'n-Nedîm, c. 1, s. 116,165; İbn Hurdâzbih, s. 3.

¹⁵⁰ İbn Hurdâzbih, s. 4-5, 131.

¹⁵¹ İbn Hurdâzbih, s. 170-173.

¹⁵² el-Ya'kûbî, s. 9-10.

mukaddimesinde, İslâm bölgelerindeki çöl, deniz ve gölleri; büyük ve küçük meşhur şehirleri; şehirde bulunan ev, cadde, tarihî ve kültürel eserleri ve önemli diğer yerleri; madenleri ve kullanılan aletleri, ticaret mallarını; şehirlerde yaşayan insanların dil, renk, ırk ve mezhep gibi özelliklerini; insanların kullandıkları ölçü ve tartı aletleri ile tedavüldeki paralarını; yiyecek ve içeceklerini, ekin ve ziraatlerini, olumlu ve olumsuz özelliklerini, dağ ve tepelerini, yaylak ve kışlaklarını; şehir ahâlisinin iş, meslek ve sanatlarını yazdığını belirtmiştir. Eserini yazma sadedinde ise o, şöyle der: “Bu bilgiler; oraları ziyaret edecek ve oradakilerle ticaret yapacaklar için lüzumlu bilgiler olduğu gibi, devlet yöneticileri, kadılar, fakihler ve her kesimden insanın ihtiyaç duyacağı türden bilgilerdir”.¹⁵³ O, bu eserini oturduğu yerden kaleme almamış, bizzat yolculuk yapmış ve gezdiği yerlerdeki her kesimden insanlarla tanışmış, görüşmelerde bulunmuş ve onları gözlemlemiştir. Hatta daha iyi bir iletişim kurmak amacıyla gezip dolaştığı yerlerde bulunan insanların dillerini; örf ve adetlerini bile öğrenmiştir. O, bilgi kaynaklarıyla ilgili olarak, görüp yaşadıklarını, güvenilir kişilerden aldığı haberleri, işittiklerini ve kitaplardan naklettiklerini sıralamıştır. Eserine Cezîretü'l-Arab ile başlayan el-Makdisî el-Beşşârî, Allah'ın evi Kâbe'nin ve Hz. Peygamber'in hicret yurdu Medine'nin o bölgede bulunmasını buna gerekçe olarak zikretmiştir.¹⁵⁴

İbn Havkal, *Sûretü'l-arz* adlı eserinde önceden çizmiş olduğu Dünya haritasını detaylandırmış ve Arap diyarından başlayarak Mağrib, Mısır, el-Cezîre, Fars ve Sind gibi bölgeleri tasvir etmiştir. Diğer bazı Müslüman coğrafyacıların olduğu gibi İbn Havkal'ın da önemli kaynaklarından birisi Batlamyus'tur.¹⁵⁵

el-Kazvînî (682/1283), eserinde evvela şehir ve köy gibi yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasının nedenleri üzerinde durmuş; şehirlerin insanlar üzerindeki etkilerini açıkladıktan sonra maden, hayvan ve bitkilere etkisini ele almıştır. O da diğer Müslüman coğrafyacıları izleyerek dünyadaki yedi bölgeyi ve bu bölgelerdeki yerleşim yerlerini saymıştır.¹⁵⁶ Her bir bölgeyi açık-

¹⁵³ el-Makdisî el-Beşşârî, s. 23.

¹⁵⁴ el-Makdisî el-Beşşârî, s. 23, 67.

¹⁵⁵ İbn Havkal, c. 1, s. 6-8, 149.

¹⁵⁶ el-Kazvînî, s. 7

larken topografik ve matematik konum coğrafyası ile ilgili bilgiler veren el-Kazvîni, bölgelerin gece ve gündüz saatlerini, genişlik-uzunlukları ile yüzölçümlerini mil cinsinden vermiştir. O, bu mukaddimelerden sonra, her bölgeye ait şehirleri alfabetik sıraya göre birer birer incelemiştir.¹⁵⁷

Fâtımîler zamanında yaşamış bir seyyah olan el-Mühellebî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*¹⁵⁸ adlı eserinde Cezîretü'l-Arab'tan başlayarak Mısır, Mağrib, Sudan, Fars, el-Cezîre, Huzistan, Kirman, Hint, Sind, Sicistân, Mâverâunnehir, Harzem ve Horasan gibi bölgeleri konu edinmiştir. Bu bölgeler ve onlara ait şehirlerin aralarındaki mesafeleri, dağlarını, iklimlerini ve daha başka bazı coğrafi özelliklerini açıklamıştır.¹⁵⁹

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-İdrîsî'nin Sicilya Norman Kralı II. Roger'e sunduğu *Nüzhetü'l-müstâk fi ihtirâki'l-âfâk* adlı eserinde yedi iklimi onar cüze taksim etmiştir. Eserde mukaddimedeki Dünya haritasının dışında, her iklimin başında oraya ait bir harita verilmiştir.¹⁶⁰ Yine eserde el-İdrîsî'nin Haremeyn bölgesine yapmış olduğu seyahatlerden elde ettiği Mekke ve Medine'ye ait başka hiçbir eserde bulunmayan orjinal bilgi ve gözlemler yer almıştır. O, Mekke'ye giden yolları, bu bölgedeki coğrafi mekânları, ekonomik faaliyetleri hatta Mekke şeriflerini bile tasvir etmiştir.¹⁶¹

el-Himyerî; *er-Ravzü'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr* adlı eserinde önemli şehir, köy, kale gibi yerleşim mekanlarıyla ada, yarımada, dağ vb. yeryüzü şekillerini tanıtmıştır. O, eserinde sadece İslâm yerleşim yerlerini değil, örneğin kendi zamanında Bizans'ın elinde bulunan Ankara, Antakya ve Antalya gibi şehirleri de tanıtmıştır.¹⁶²

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân* adlı ansiklopedik eserinde ele aldığı şehrin isminin nereden geldiğini; hangi bölgede olduğunu; orayı kimin kurduğunu ve ne zaman fethedildiğini; yakınındaki meşhur yerleşim yerle-

¹⁵⁷ el-Kazvîni, s. 15

¹⁵⁸ el-Mühellebî, s. 5.

¹⁵⁹ el-Mühellebî, s. 21.

¹⁶⁰ el-İdrîsî, c. 1, s. 13-14, c. 2, s. 993; Abdurrahmân Hamide, s. 388-400; Ramazan Şeşen, "İdrîsî", *DİA*, c. 21, s. 493.

¹⁶¹ el-İdrîsî, c. 1, s. 140-149; Abdülhâdi et-Tâzî, "el-İdrîsî", *Mevsû'atü Mekkete'l-mükerrreme ve'l-Medîneti'l-münevvere*, 1. baskı, c. 2, s. 239.

¹⁶² el-Himyerî, s. 3, 9, 73.

rini; komşu yerleşme birimleriyle arasındaki mesafeleri; öne çıkan özelliklerini, oraya gömülmüş önemli kimseleri; oraya dair yazılmış edebî eserleri ve oranın kim veya kimler tarafından yönetildiğini açıklamıştır.¹⁶³

Şerefüddin Yahyâ b. Mükir İbnü'l-Cî'ân (v. 885/1480),¹⁶⁴ *et-Tuhfetüs-seniyye bi-esmâi'l-bilâdi'l-Mısriyye* adlı eserinde, Mısır'ın beldelerini alfabetik sıraya göre açıklamıştır. O, bir şehri açıklarken öncelikle onun yüzölçümünü, oradan elde edilen vergilerin/gelirlerin hangi cinslerden olduğunu ve miktarlarını zikretmiştir.

İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî, eserinin başında yeryüzünün yaratılışı ile ilgili bazı kozmografik ve coğrafi bilgiler verdikten sonra -diğer birçok Müslüman coğrafyacıları izleyerek- Dünya'nın yedi bölgeden meydana geldiğini zikretmiştir. Ona göre yedi bölge şunlardır: Arab, Rum, Habeş, Hint, Türk, Çin ve Yecüc-Mecüc. Bölgeleri açıklarken o bölgeye ait önemli şehirleri inceleyen İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî; şehir isimlerinin nereden geldiğini, kimlerin o yerlerde ikamet ettiğini, bir şehrin diğer şehirlerle arasındaki mesafeyi açıklamaya büyük önem vermiştir. O, eserine -diğer coğrafya kitaplarında pek karşılaşılmayan- yolculuğun/seyahatin faziletleri, yüksek binalar yapmak, vatan sevgisi gibi müstakil bölümler de eklemiştir.¹⁶⁵

Fars asıllı olan Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste (v. 290/903) *el-A'lâku'n-nefise* adlı eserinin girişinde Dünya'nın şekli, gökyüzündeki konumu ile ilgili detaylı bilgiler verdikten sonra dünyada 21 600 şehir bulunduğunun rivayet edildiğini, Dünyanın tam ortasındaki şehrin "Azin" olduğunu ve bu şehirde gece gündüz saatlerinin eşit ve 12 saat olduğunu kaydetmiştir. Mekke ve Medine şehirleri hakkında bilgiler veren İbn Rüste, şehirlerle ilgili bazı ilginç özellikleri anlatıp dünyadaki önemli deniz ve nehirleri zikretmiştir. İbn Rüste de, diğer İslâm coğrafyacıları gibi, dünyayı 7 bölgeye ayırıp bu bölgeleri yerleşim yerleriyle beraber detaylıca incelemiştir. Ayrıca eserde yerleşim yerleri arasındaki mesafeler ve topraklardan elde edilen gelir miktarları detaylı olarak verilmiştir. Diğer coğrafya eserlerinden farklı olarak bu eserde, bir şeyi ilk defa yapmakla ünlenmiş bazı zevat, garip isim-

¹⁶³ el-Hamevî, c. 1, s. 12.

¹⁶⁴ Şerefüddin Yahyâ b. Mükir İbnü'l-Cî'ân, *et-Tuhfetüs-seniyye bi-esmâi'l-bilâdi'l-Mısriyye*, Kahire, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1974, s. 3.

¹⁶⁵ el-Hemedânî, s. 5.

ler ve kökenleri, ileri gelen bazı şahısların meslekleri, Cahiliye dönemindeki dinler ve İslâmiyet'teki mezhepler, özür ve sakatlıkları ile meşhur bazı şahıslar anlatılmıştır.¹⁶⁶

Takiyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî (v. 845/ 1442), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-bitat ve'l-âsâr* adlı tarih eserinin giriş bölümünde Dünya'ya ait bazı astronomik ve coğrafi malumatlar verdikten sonra Astronomi ilminin ne olduğunu, kaç kısma ayrıldığını; gezegenleri, onların sayısı ve özelliklerini anlatmıştır. Gezegenlerin uydularının hangileri olduğunu ve bu uyduların isimlerini zikreden el-Makrîzî, ardından coğrafya ilminin ne olduğunu ve kaç kısma ayrıldığını açıklayıp bu iki ilmin temel kavramlarını açıklamıştır. O, yerin yapısı ve ekvator uzunluğu; Dünya'daki deniz, dağ, şehirler ve büyük şehirler, yedi bölge ve bu bölgelerin sınırlarını açıkladığı gibi yönleri, yerlere göre gece gündüz saatlerini ve ekinoks tarihlerini de detaylıca ele almıştır.¹⁶⁷

SONUÇ

Klasik dönemde İslam bilgin ve siyasetçileri şehir ve bölgelere büyük önem vermişlerdir. Bunun neticesi olarak yoğunlaşılan alan ve hususlar farklı da olsa birçok eser telif edilmiştir.

Eserlerin telif sadedinde dini, ekonomik, idari, vatan hamiyeti, vatanperverlik, başka yerlere duyulan merak ve ilgi gibi sebepler ileri sürülebilir.

Değişik ilim dallarında yazılmış eserlerde şehir ve bölgelere değinilmişse de özellikle tarih ve coğrafya disiplinleri kapsamında şehir ve bölgelere dair müstakil çalışmalar yapılmıştır.

Tarih ilmi kapsamında şehir ve bölgeleri konu edinmiş klasik eserlerde dört farklı eğilim tesbit edilmiştir. Bazısı konu ettiği yerde yaşamış önemli kişilerin biyografilerine, bazısı yeryüzü şekillerine, doğal, dini, ve tarihi mekanlara, bazısı fazilet ve hususiyetlere diğer bazısı da fetih, siyaset ve idare sistemine yoğunlaşmıştır.

Coğrafya ilmi kapsamında şehir ve bölgeleri konu edinen eserlerde be-

¹⁶⁶ İbn Rüste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1892, s. 22.

¹⁶⁷ el-Makrîzî, c. 1, s. 13, 75.

şeri ve ekonomik coğrafya ile fiziki coğrafya konularına ait konuların yanında astronomik, antropolojik, tarihsel, dini, sosyo-kültürel ve etimolojik birçok malumat da yer almaktadır.

Hem coğrafyacı hem tarihçiler eserlerinde kendilerinden önce o şehir veya bölgeye dair eserler yazmış müellifleri ve eserlerini belirtmeye çalışmış ayrıca yöntem ve teknikleri ile ilgili yeri geldikçe beyanlar vermişlerdir.

Şehir ve bölge konusunda eser veren müelliflerin çoğunun hem coğrafyacı hem de tarihçi olması sözü edilen eserlerde hem tarih hem de coğrafya ilimlerine ait önemli bilgilerin yer almasını sağlamıştır.

Şehir ve bölgeleri konu edinen tarih türündeki eserlerde Müslüman olmayan bilginlerden ve onların eserlerinden pek fazla etkilenmediği ve onlardan pek nakiller yapılmadığı izlenmiştir. Ancak coğrafya türü eserlerde kadim Yunan'a ait coğrafyacılarından ve onların eserlerinden etkilenilmiş olduğu ve istifade edildiği gözlemlenmiştir.

Şehir ve bölge konusunda eser telif eden müelliflerin en önemli kaynakları kendi gözlemleri, tesbit, tecrübe ve tanıklıklarıdır. Bunun dışında konu edindikleri yerler hakkında bilgi veren sözlü ve yazılı her unsuru kaynak olarak görmüş ve kullanmışlardır.

KAYNAKLAR

- el-Askalâni, Ahmed b. Ali İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1993.
- el-Bekrî, Ebû Ubeydillâh Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed el-Endelüsî, *Mu'cemû mâ üstu'cime min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi*, 4 cilt, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, (trc. Abdülhalim en-Neccâr), 5. baskı, 6 cilt, Kahire, Dârü'l-Me'ârif.
- el-Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ğassânî el-Mekki, *Abbâru Mekte ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, (thk. Rüşdî es-Sâlih Mülhis), Beyrut, Dârü'l-Endelüs, 1389.
- el-Fâsî, Ebü't-Tayyîb Takıyyüddin Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Mekkî, *ez-Zubûrül-muktetafe min târihi'l-Mekketel-müşerrefe*, (thk. Ali Ömer), Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2001; *Şifâü'l-ğarâm bi-*

- abbâri'l-beledi'l-harâm*, c. 2, 1. baskı, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421.
- el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemül-büldân*, 5 cilt, Beyrut, Dâru Sâdır, 1977.
- el-Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târihu Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dârü'l-Ğarbî'l-İslâmî, 2001; es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 254.
- el-Hemedânî, İbnü'l-Fakîh Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed, *Muhtasarü Kitâbi'l-Büldân*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1302.
- el-Himyerî, Muhammed b. Abdülmün'im, *er-Ravzü'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr*, (thk. İhsân Abbâs), Beyrut, Müessesetü Nâsır, 1980.
- İbn Fehd, Necmüddîn Ömer b. Fehd b. Muhammed, *İthâfül-verâ bi-abbâri Ümmi'l-kurâ*, (thk. Fehîm Muhammed Şaltût), Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1983.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî el-Mevsilî, *Süretül-arz*, Beyrut, Dârü'l-Mektebeti'l-Hayât, 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî, *Fezâilül-Endelüs ve ehlibâ*, (thk. Salâhüddîn Müncid), Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-Cedîd, 1968.
- İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh Abdullâh b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Fârisî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Hollanda/Leiden: Matbaatü Beril, 1889.
- İbn Rüste, Ebû Alî Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1892.
- İbn Şeddâd, İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm, *A'lâku'l-hatîre fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-el-Cezîre*, (thk. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dımaşk: İhyâüt-Türâsî'l-Arabî, 1988.
- İbn Tayfûr, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir el-Kâtib, *Târihu'l-Bağdâd*, (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Mektebü Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Mısır, 1949.
- İbn Verdân, *Târihu Memleketi'l-Ağlebîyye*, (thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb), 1.baskı, Kahire, Mektebetü Medbûlâ, 1988.
- İbn Zebâle, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Mahzûmî el-Medenî, *Abbârül-Medîne*, Salâh Abdülazîz ez-Zeyn es-Selâme, Medine, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevere, 2003.

- İbn Zülâk, Ebû Muhammed el-Hasen b. İbrâhim b. el-Hüseyin *Fezâilü'l-Mısr*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, Mektebetü'l-Usre, 1999.
- İbnü'd-Dayba, Abdurrahmân b. Alî, *el-Fazlül-mezîd alâ buğyeti'l-müstefid fi abbâri Medîneti Zebîd*, (thk. Yûsuf Şühüd), Beyrut, Dârü'l-Avde, 1983.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn es-Sâhib Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerrâde, *Zübdetü'l-haleb fi târihi Haleb*, (thk. Süheyl ez-Zekkâr), Dımaşk, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Âkûlî, Ebü'l-Mekârim Ğiyâsüddîn Muhammed b. Sadrüddîn eş-Şafî, *Urfü't-tib fi abbâri Mekke ve'l-Medîne*, (thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb), Kahire, Mektebetü'l-Medbûlâ, 1989.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân Ebü'l-Ferec, *Müsrü'l-azmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin*, (thk. Marzûk Alî İbrâhim), Beyrut, Dârü'r-Râye, 1995; *Fezâilü'l-Kuds*, thk. Cebrâil Süleymân Cebûr, Beyrut, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1980.
- İbnü'l-Cî'ân, Şerefüddîn Yahyâ b. Mükir, *et-Tuhfetüs-seniyye bi-esmâil-bilâdi'l-Mısrıyye*, Kahire, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1974.
- İbnü'l-Feradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Ezdi, *Târihu ulemâi Endelüs*, Kahire, Dârü'l-Mısrıyye, 1966.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn Ebü Abdillâh Muhammed, *el-İbâta fi abbâri Ğarnata*, (thk. Muhammed Abdullâh İnân), Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 1973.
- İbnü'l-Havrânî, Osman b. Ahmed es-Süveydî ed-Dımaşkî, *el-İşârât ilâ emâkini'z-ziyârât*, (thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbi), 1. baskı, Dımaşk, Mektebetü'l-Ğazâlî, 1981.
- İbnü'l-İmâd Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fi abbâri men zeheb*, (thk. Mahmûd Arnâvût), Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Kalânîsî, Ebâ Ya'lâ Hamza b. Esed b. Alî el-Amîd ed-Dımaşkî et-Temimî Hamza b. Esed, *Târihu Dımaşk*, (thk. Süheyl ez-Zekkâr), Dımaşk: Dâru Hassân, 1983.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed, *el-Fibrîst*, (thk. Rızâ Teceddüd b. Alî), Tahran, 1971.
- İbnü's-Şihne Ebü'l-Fazl Muhammed, *ed-Dürrül-müntehab fi târihi memleketi'l-Haleb*, Dımaşk, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984.
- İbnü'z-Zahîra, Ebü İshâk Burhânüddîn İbrâhim b. Alî, *el-Fezâilü'l-bâhira fi mehâsini Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Mustafâ es-Sakkâ, Kâmil el-Mühendis, Kahire, Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1969.

- İbnü'z-Ziyâ, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Târihu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Medineti's-şerife ve'l-Kabri's-şerif*, (thk. Âlâ İbrâhim- Eymen Nasır), Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- el-İdrîsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh, *Nüzbetül-müştek fi ihtirâki'l-âfâk*, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1409.
- el-İstahrî, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut, Dâru Sâdır, 2004.
- el-Kazvîni Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî, *et-Tedvin fi abbâri Kazvin*, thk. Azizüllâh el-Atâridî, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut, Dârü'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, trz..
- Köprülü, Fuad, "İbn-i Funduk", *İA*, c. 2, s. 584-586.
- el-Makdisî el-Beşşârî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Absenüt-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, Beyrut, Dâru Sâdır, trz..
- el-Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb ve Mediha eş-Şerkâvî), Kahire, Mektebetü Medbûlâ, 1997.
- el-Mercânî, eş-Şeyh Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Abdülmelik, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târihi dâri hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, (thk. Muhammed Abdülvehhâb Fazl, Kahire), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin b. Alî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, Hollanda/Leiden, Matbaatü Beril, 1893.
- el-Mühellebî, el-Hasen b. Ahmed, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, thk. Teysîr Halef, Dımaşk, 2005.
- en-Nehrevâlî, Kutbüddîn Muhammed b. Alâüddîn Ahmed el-Hanefî, *Târihu'l-Medîne*, (thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb), Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1995.
- el-Ömerî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillah, *Mesâlikü'l-ebşâr fi'l-aktâr ve'l-emsâr*, (thk. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Mektebetü Medbûlâ, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim, "Ezrakî, Ebü'l-Velîd", *DİA*, c. 12, s. 68-69.
- er-Rakîkû'l-Kayravânî, *Târihu İfrikıyyâ ve'l-Mağrib*, (thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb), 1. baskı, Kahire, Dârü'l-Fercânî, 1994.
- Sâhibhamâ Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Muhammed el-Eyyûbî, *Takvîmü'l-büldân*, Beyrut, Dâru Sâdır, trz..
- es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. eş-Şeyh Zeynüddîn

- Abdurrahmân b. Muhammed el-Kâhirî eş-Şafî, *el-İlân bi't-tevbiḥ limen zemme et-târiḥ*, (thk. Franz Rosenthal), Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, trz.; *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medineti's-şerîfe*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- es-Semhûdî, Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed el-Hasenî eş-Şafî, *Vefâü'l-vefâ bi-abbâri dâri'l-Mustafâ*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), 4 cilt, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1955.
- Sezgin, Fuad, *Tanınmayan Büyük Çağ*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Sibtü İbnî'l-Acmî, Ahmed b. İbrâhim b. Muhammed, *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb*, Halep, Dârü'l-Kalem, 1417.
- eş-Şârî'î, Müvaffakuddîn Ebû Muhammed b. Abdirrahmân, *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ebâr*, Kahire, ed-Dârü'l-Mısriyye el-Lübânîyye, 1415.
- et-Tahrânî, Şeyh Ağa Büzürg, *ez-Zerî'a ilâ tesânifi's-Şi'a*, Beyrut, Dârü'l-Edvâ, 1983.
- el-Uleymî, Ebû'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târihi'l-Kuds ve'l-balîl*, (thk. Adnân Yunus Abdülmecîd Nebâte), Amman, Mektebetü Dendis, 1999.
- el-Vâkudî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Fütübu's-Şâm*, 1. baskı, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- el-Ya'kûbî, *el-Büldân*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- ez-Zehabî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1988.